

“Tarix”in tədrisində şagird şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı probleminin tədqiqi məsələləri

İnal Mübariz oğlu Ağazadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

E-mail: inal.agazade@gmail.com

Rəyçilər: dos. Q.İ. Bəşirov,
p.u.f.d, prof. M.M. Əmirov

Açar sözlər: tarix, cəmiyyət, şagird, bilik, bacarıq

Ключевые слова: история, общество, студент, знания, умения

Key words: history, society, student, knowledge, skills

Müasir təhsil sistemi qloballaşan dünyanın tələblərinə cavab verən rəqabətədavamlı, xüsusən istedadla malik şəxslərin yetişdirilməsini tələb edir. Bu tələblərə təlimdə inteqrativliyin təmin olunması ilə nail ola bilirik. Təlim prosesində fənlərarası əlaqə vacib əhəmiyyət kəsb etdiyindən mühüm tələb kimi aktuallığa malikdir. Müasir dövr gənc nəslin qarşısında bir sıra tələblər irəli sürür. Tarix, şagirdlər qarşısında, tarixi prosesi və onun qanunauyğunluqlarını açıqlayaraq, yeniyetmələrdə dünyagörüşünün formalaşması prosesində əsas rol oynayır. Tarix üzrə tədrisin məzmununun əsas elementi – bilikdir. Biliklər özündə insanın sosial təcrübəsini cəmləşdirir və dünyagörüşünün, müasir həyatda hadisələrin çətinlik və ziddiyyətlərinin düzgün başa düşülməsi üçün şərait yaradır. Tarixi biliklər – ideya – mənəvi tərbiyənin və dünyagörüşünün formalaşmasında və tarixi realıq haqqında anlayışların formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. “Tarixi öyrənərkən məktəblilər hadisələrlə, keçmişin əşyaları ilə, müxtəlif dövrlərdə yaşamış və fəaliyyət göstərmiş insanların həyat tərzini ilə tanış olurlar. Faktların vaxt baxımından lokallaşdırılması şagirdlərdə xronoloji biliklər, məkan baxımından lokallaşdırılması isə – tarixi coğrafi biliklər tələb edir”. Hadisələr, xronologiya, tarixi coğrafiya konkret faktların köməyi ilə dərk edilir. Məlum olduğu kimi tarixi biliklər strukturunun birinci komponentini – tarixi anlayışlar təşkil edir ki, şagirdlər də tarixi anlayışları məhz dərslərdən mənimsəyirlər. Dərslərdəki təlim materialları şagirdlərdə tarixi faktlar haqqında təzahür yaratmaqla, bu faktların daxili mənasını dərk etməyə və bunlar arasındakı əlaqənin yaradılmasına motiv yaradır.

”Pedaqoji nəzəriyyə və praktikanın ən mürəkkəb problemlərindən biri şəxsiyyət və onun xüsusi təşkil olunmuş şəraitdə inkişafıdır. Şəxsiyyət problemi ilə yaş fiziologiyası, anatomiya, sosiologiya, yaş psixologiyası, pedaqoji psixologiya və digər elmlər məşğul olur”. Şərq dünyasının dahilərindən biri Nizamülmülk yazırdı: “Elm və sənət şəxsiyyətin inkişafına müsbət təsir göstərir. Elm və sənətdən hər nəyi öyrətmək lazımsa, hamısını övladına öyrət”.

Tarixi biliklərin ikinci daha yüksək fazası nəzəri biliklərdir. Tarixi mahiyyət və tarixi faktların izah olunması anlayışlar, qanunlar sisteminin köməyi ilə həyata keçirilir, bu da tarixi biliklər strukturunun üçüncü komponenti – tarixi proseslərin qanunauyğunluqlarıdır. Orta məktəbdə şagirdlər tarix elminin ancaq başlanğıc mərhələsi ilə tanış olurlar. “Keçmişin və indinin təzahürlərinə metodoloji yanaşma şagirdlərin qiymətləndirici mülahizələrini formalaşdırır, onların tarixi şəxsiyyətlərə və hadisələrə münasibəti bildirmək bacarıqlarının yaranmasına zəmin yaradır”. Tarixi faktlara verilən qiymətlərə elmi yanaşma, elmi yəqinlik tarixi mənbələrdən əldə edilmiş biliklərə əsaslanır. Tarixi biliklərin strukturuna tarixi materiallar üzərində əməliyyat

yat vasitələri də daxildir. Şagirdlər tarixi faktları öyrənir, təsəvvürlərində canlandırır və əvvəllər alınmış biliklərdən istifadə etməyi öyrənirlər. Əvvəllər qavranılmış əməliyyat vasitələrinin köməyi ilə şagirdlər müəyyən bacarıqlara yiyələnirlər və onların dərkətmə fəaliyyəti yüksəlir.

Tarixin təlimi nəinki təkcə özü zəngin biliklər verir və məktəblilərin tarixi təfəkkürünü inkişaf etdirir, həm də şagirdlərin digər fənlərin təlimindən, kitab və qəzet oxumasından, kinoya, teatra və sairə gedişindən əldə etdikləri bilikləri sistemləşdirir və ümumiləşdirir, bunlarda işıqlandırılan faktlara və münasibətini hazırlamaqda və bildirməkdə məktəblilərə kömək edir. Cəmiyyətin yüksək ictimai-iqtisadi formasiyaya qanunauyğun hərəkəti olan tarixi proses haqqında anlayışların təşəkkülü və ayrı-ayrı faktların, hər hansı bir ölkənin ayrı-ayrı tarixi dövrlərinin öyrənilməsi yolu ilə deyil, tarixin qədim dövrlərdən tutmuş bizim günə qədər olan bütün gedişini öyrənmək yolu ilə həyata keçirilə bilər. V-XI siniflərin Azərbaycan tarixi kurslarında şagirdlərin tarixi şəxsiyyətlərin nümunəsində tərbiyə olunması üzrə yaradılmış iş sistemi tarixin tədrisi metodikası elminin məzmununu zənginləşdirərək ona bir töhfə verir. Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI siniflərində tarixi şəxsiyyətlərin təsviri və səciyyələndirilməsinə həsr edilmiş çoxsaylı mövzular var. Tarixi şəxsiyyətləri əks etdirən bu mövzuları müəllim tədris vasitələrinin köməyi ilə reallaşdırmalıdır: dərslilər, dərslilərə yazılmış metodik vəsaitlər, tarixi şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətlərini əks etdirən portretlər və şəkillər, ağıllı lövhələr, proyektor, kompüter və s. Tarixi şəxsiyyətlərin nümunəsində şagirdlərin tərbiyə edilməsində səmərəli nəticələr əldə etmək üçün sadalanan təlim metodlarından istifadə edilməsini məqsəddə uyğundur: beyin həmləsi, müzakirələr, rollu oyunlar, təqdimatlar, tədqiqatın aparılması, məntiqi təfəkkür, tənqidi təfəkkür və yaradıcı təfəkkür proseslərinin inkişafına yönəldilmiş metodlar və s. Aparılan müşahidə və araşdırmalar şagirdlərin tarixi şəxsiyyətlərinin nümunəsi əsasında tərbiyə edilməsini üç metodik yoldan istifadə etməklə həyata keçirilməsini məqsəddə uyğun hesab edir: Birincisi-tarix dərsləri, ikincisi-sinifdən xaric tədbirlər, üçüncüsü - məktəbdənkənar tədbirlər.

Tarixin təliminin ən mühüm məqsədlərindən biri şagirdlərdə tarixə dair biliyi ümumiləşdirən və sistemləşdirən tarixi anlayışlar sisteminin təşəkkülündən ibarətdir. Bu sistemin əsasını ibtidai-icma, quldarlıq və feodalizm, kapitalizm ictimai-iqtisadi formasiyaları haqqında anlayışlar təşkil edir. "Qədim dünya və orta əsrlərə dair tarixi biliklər qavrayışını emosionallığı şagirdlərdə faktlara qarşı şəxsi münasibət aşılınması, şagirdlərin tarixin sevimli qəhrəmanlarının taleyi ilə yaşaması, həyəcanlanması, əməyə məhəbbət və hörmət, igidlik, vətənpərvərlik hissləri, insanın əxlaqi xassələrinin tərbiyəsi kimi, təlimin ən mühüm tərbiyəvi vəzifələrinin həlli üçün zəruri şərtlərdən biridir".

Tarixin təlimi şagirdlərə incəsənət əsərlərindən baş çıxarmaq üçün elementar bacarıqlar verir, yüz və min illər bundan əvvəl yaradılmış görkəmli incəsənət abidələrindəki gözəlliyi görməyi öyrədir. Tarixi bilikləri mənimsəməyin emosionallığı biliklərin möhkəmliyi, tarixə marağın artması üçün və tarixi faktları təhlil edərkən və ümumiləşdirərkən şagirdlərin fəallıq göstərməsi üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Məlumdur ki, insan təəssüratı olmadan insanların həqiqət axtarması halı olmamış, yoxdur və ola da bilməz.

Tarixi biliklərin şüurluluğu və möhkəmliliyi, şagirdlərdə emosiyalar oyanmasının şərtlərindən biri, onlarda canlı və parlaq obrazların yaradılması, onların şüurunda ictimai həyatının bütöv mənzərəsinin təşəkkülündən ibarətdir. Hər bir, hətta yığcam ifadə olunmuş ayrı-ayrı tarixi faktlar, coğrafi adlar, şəxsi adlar şagirdlərdə konkret obrazlarla əlaqədar olmalıdır. Obrazlılıq şagirdlərin tarixi biliklərinin elmiliyi və möhkəmliyinin zəruri müqəddəm şərtlərindən biri olub, şagirdlər tərəfindən tarixin gerçəkliyin modernizə edilməsinin qarşısını almaq vasitəsi, onlarda tarixə maraq oyanması və tarixi faktların şərhli və ümumiləşdirilməsi üçün şərait yara-

dılmasından ibarətdir.

Tarixə dair biliklər şagirdlərdə cansız, gərəksiz bir şey kimi yatıb qalmamalı, yeni dərin və şüurlu biliklər qazanılmasına xidmət etməlidir. “Tarixə dair biliklərin mənimsənilməsi yalnız onları başa düşmək, yadda saxlamaq və bərpa etməyi bacarmaq demək deyil, həm də sonrakı tədris fəaliyyətində istifadə etməyi bacarmaq, məlum faktları yeni faktlarla tutuşdurmaq, müqayisə etmək, onlardakı ümumi xassələri və fərqləri aşkar etmək, hadisənin inkişafını müəyyən etmək, əvvəl öyrədilmiş səbəb-nəticə əlaqələrini yeni proseslərin şərhinə tətbiq etmək, faktları ümumi anlayışlar nöqtəyi-nəzərindən izah etmək deməkdir”. Şagirdlərdə tarixə dair biliklərin operativliyi biliklərin sistemləşdirilməsindən, yəni onların necə təhlil edilməsindən və ümumiləşdirilməsindən və şagirdlərin əqli inkişafından asılıdır:

1) Şagirdlər tarixi öyrənərkən tarixi inkişafın ardıcıl mərhələlərində bütövlükdə tarixi prosesi və ictimai həyatın müxtəlif cəhətlərini xarakterizə edən ən mühüm konkret tarixi faktları möhkəm surətdə mənimsəməlidirlər. Şagirdlərin yaddaşını əsas tarixi faktlar biliyi ilə zənginləndirmək və təkmilləşdirmək məktəbdə tarix təliminin ən mühüm vəzifələrindən biridir;

2) Tarixi faktların öyrənilməsi şagirdlərdə konkret tarixi təsəvvürlər sistemi yaratmağı nəzərdə tutur. Bu təsəvvürlər tarixi keçmişin əsas hadisələrini əks etdirməlidir;

3) Ən mühüm tarixi anlayışların şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsi, ictimai inkişaf qanunlarının onların başa düşmələri, tarixin elmi surətdə qavranılması, tarixi prosesdə xalq kütlələrinin və görkəmli xadimlərin rolunun öz yaşlarına uyğun mənimsədilməsi;

4) Şagirdlərin tarixə dair biliklərini tətbiq etmək bacarığına yiyələnmələri, yeni tarix materialını öyrənərkən, ictimai işlərdə, həyatda bu biliklərdən istifadə etmələri, keçmiş dövrün və müasir həyatın hadisələrindən baş çıxarmağı formalaşdırmaqla onların inkişafına nail olmaq;

5) tarix materialı üzərində müstəqil işləmək bacarığının və vərdişlərinin, mətnlə, xəritə və şəkillər üzərində işləmək bacarığı, plan, konspekt, tezis tutmaq, mühazirəni yazmaq, tarix materialını əlaqəli və əsaslı surətdə şərh etmək, ictimai-tarixi mövzuda məlumatlar vermək, məruzələr etmək bacarıqlarını formalaşdırmaq və s.

Tarixin tədrisi təhsil vəzifələri ilə yanaşı, tərbiyəvi vəzifələri də həyata keçirir, bunların ən mühümləri aşağıdakılardır:

1. Tarixin tədrisində şagirdlərdə hərbi vətənpərvərliyi formalaşdırmaqla torpaqlarımızı qorumayağı tərbiyə etmək;

2. Şagirdləri vətənə, xalqa, sədaqətlə xidmət etməyi, əxlaq qaydalarına hörmət, hüquq qaydalarına riayət ruhunda tərbiyə etmək;

3. Tarix təhsilinin tərbiyəedicilik imkanlarından istifadə etməklə şagirdlərdə yüksək mənəvi keyfiyyətlərin və dərin elmi dünyagörüşün formalaşmasına nail olmaq;

4. İctimai həyat hadisələrinə obyektiv münasibət, tarixi prosesi dialektik inkişafda görmək, siyasi hadisələrə analitik təhlil baxımından yanaşmağı tərbiyə etmək, estetik tərbiyəsini inkişaf etdirmək;

5. Tarixi təliminin təhsil, tərbiyə və inkişafetdirici məqsədlərinə uyğun olaraq şagird şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafına nail olmaq vəzifələrini yerinə yetirmək.

“Tarixin təliminə qiymət verilməsinin elmi meyarı əldə edilən nəticələrdən şagirdlərin qazandıqları bilik, bacarıq və vərdişlərin keyfiyyəti və həcmindən, möhkəm əqidənin tərbiyə edilməsindən, əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyəsindən, maraqların oyanmasından, şagirdlərin ümumi inkişafından ibarətdir” [7]. Təlimin təhsil-tərbiyə nəticələri daim inkişaf etməkdə olan proses və yaxud dəqiq desək, təlim prosesinin komponentidir: şagirdlərin bilikləri tamamlanır, mənalanır, əqidəyə çevrilir, bacarıqlar təşəkkül edir, şagirdlərin müstəqilliyi artır.

Məqalənin aktuallığı. Cəmiyyətin inkişafının dərk edilməsində əsas rol tarix elmi oyna-

yr. Elm faktların elmi təhlili və sintezinin və tarixinin cəmiyyətin inkişafı haqqında təkcə keçmiş izah etməyə deyil, həm də gələcəyi görməyə imkan verən həqiqi elmə çevrilməsi yolunu göstərir. “Tarix elmində hər şeydən əvvəl, tarixi mənbələr aşkara çıxarılır və onlara tənqidi qiymət verilir. Mənbələrin tədqiq edilməsi, onların müqayisə edilməsi əsasında konkret faktlar müəyyən edilir ki, bunlarda məkanda cəmləşdirilir və bunlara tarix qoyulur”.

Məqalənin elmi yeniliyi. Problemin yeniliyinə aşağıdakılar aiddir:

1. Şagirdlərdə vətənpərvərlik hissini oyatmaq;
2. Şagirdlərdə millətə və mənəviyyətə qarşı hörmət;
3. Mənəvi keyfiyyətlər və tərbiyəedici xüsusiyyətlər
4. Şagirdlərdə məntiqi təkəkkürü və dünyagörüşü inkişaf etdirmək

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məktəblilərin təliminin gedişi onların materialı qavraması, onların fikri fəaliyyəti, emosiyası, təxəyyülü, yadda saxlaması və təlimin nəticələrinin hərəkətində, işığa həssas lentdə olduğu kimi əks olunur. Təlimin nəticə etibarlı ilə səmərəliliyinin öyrənilməsi məktəblilərin təlim fəaliyyətinin, elə buradan da ona təsir edən amillərin – təlimin məzmun və üsullarının təhlili və qiymətləndirilməsi üçün meyar verir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov Ə., Əhmədov A. Ümumi təhsildə inteqrasiya: Müasir yanaşmalar. “Azərbaycan müəllimi” qəz., 2013, 10 may.
2. Əmirov M.M. Tam orta məktəblərdə tarixin fəal-interaktiv təlimi metodikası: Dərs vəsaiti. Bakı: ADPU-nun nəşri, 2011.
3. Əmirov M. Orta məktəbdə tarixin tədrisinin aktual problemləri. Bakı, 2009, 155 s.
4. Vagin A.A. Orta məktəbdə tarixin tədrisi metodikası. Bakı: Maarif, 1973, 456 s.
5. V-VI siniflərdə qədim dünya və orta əsrlər tarixi tədrisinin metodikası. Müəllimlər üçün vəsait. Bakı, Maarif, 1977, 238 s. Paşayev T.S. Tarixin tədrisi: tarixilik və müasirlik: Monoqrafiya. Bakı, 2006.
6. Kurikulum jurnalı, 2015, № 3 6. Kurikulum jurnalı, 2014, № 4.
7. Pirsultanlı S.P. Mir Cəfər Bağırov yaddaşlarda. Gəncə: AGAH, 2005.
8. Paşayev Ə.X. Rüstəmov F.A. Pedaqogika (Yeni kurs): Dərs vəsaiti. Bakı: Elm və təhsil, 2010.
9. Bayramov Ə. Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri. Bakı: Azərnəşr, 1981.

И.М. Агазде

Вопросы исследования по проблеме всестороннего развития личности студента при преподавании истории

Резюме

Одна из важнейших целей преподавания истории - формирование системы исторических понятий, обобщающей и систематизирующей знания учащихся по истории. Студенты изучают исторические факты, оживляют свое воображение и учатся использовать ранее полученные знания. С помощью ранее воспринимаемых операционных